

ЗА НОВИТЕ „АНАЛИТИЧНИ ПРИЛАГАТЕЛНИ“ В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Михаела Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Статията разглежда групата на т. нар. неизменяеми (в чешки несклоняеми) прилагателни имена, напр.: бълг. офлайн, секси, бизнес, видео, джаз, фолк; чеш. antisexy, cache, gay, krimi, etno, retro, top и др. Анализът на лексикалните и граматичните свойства на тези заети (предимно от английски) единици подлага на съмнение отнасянето им към групата на прилагателното име като част на речта, както се прави в някои изследвания. Установява се, че разглежданите единици изпълняват атрибутивна функция в състава на композитуми.

Ключови думи: български език; чешки език; словообразуване; аналитични прилагателни

The aim of the article is to analyze a group of indeclinable adjectives, for example Czech words such as: antisexy, cache, gay, crimes, ethno, retro, top, etc. The analysis of the lexical and grammatical properties of the examined units (mainly of English origin) questions their belonging to the adjective group in the vein of other studies. It takes the view that the units surveyed fulfill the function of attributes in the composita.

Keywords: Bulgarian language; Czech language; word formation; analytical adjectives

В съвременния свят на интернационализация и англицизиране индоевропейските езици са поставени пред изпитание. Силата, с която глобализацията и универсализацията завладяват човешката общност, е значителна. Проникването на англицизмите в различните езици (в частност чешкия и българския език) води до обособяването на нови езикови единици, а езиковедите са изправени пред задължението и предизвикателството да ги дефинират. Това се отнася и до т. нар. „аналитични прилагателни“. Важно е да отбележим, че настоящият текст не претендира да бъде изчерпателен и да анализира всички видове неизменяеми прилагателни. Целта на текста е по-скоро да обърне внимание върху все по-голямото количество единици с неясен лексикално-граматичен статут.

Преди да пристъпим към основната част, е необходимо да обърнем внимание на категорията „неизменяемо прилагателно име“ в чешкия и българския език.

В граматиките и на двата езика се посочва, че прилагателното име е част на речта, с която се означават (но не се назовават) статични признаци, белези, качества или свойства на явленията, назовавани със съществителни имена (Бояджиев 1998: 323). Неизменяемите (в ЧЕ несклоняеми) прилагателни нееднозначно са определени като

качествени прилагателни: „Nesklonná adjektiva ponejvíce cizího, neslovanského původu typu *blond* (vlasy), *lila* (šary)... často expresivní, nevyadřují kongruenční adjektivní kategorie koncovkovými morfémy. Sémanticky se řadí ke kvalitativním adjektivům a plní syntaktické funkce adjektiv (*je to fajn – bylo tam moc fajn*). Pokud se stupňují, pak pouze opisné (např. *Ještě víc nóbl*)¹ (Курсовá 1986b: 379). Същата граматика споменава, че въпросната група от изрази заема периферно място в рамките на тази част на речта, като също така посочва, че тази група от думи, заети от чужд език, **не притежава** чертите на изменяемите (склоняемите) прилагателни. Както изтъква Цв. Аврамова (Аврамова 2008), разглежданата група прилагателни не е обект на специално изследване и в българската лингвистика. В академичната граматика на съвременния български език се споменават „прилагателни с неизменна форма“, към които са причислени лексеми от чужд произход, по-точно от турски език – напр. *акъллия, късметлия, мераклия* и др. (Стоянов 1982: 169–170). Според Р. Ницолова неизменяемите прилагателни са от чужд произход – от турски и от западни езици, напр. *серт, инат, сербез, късметлия, екстра, поп, джаз, денс, секси* и др. „Когато някои от тези прилагателни се съчетаят с определителен член [...], те се превръщат в съществителни, напр. *инатът, късметлията* и др.“ (Ницолова 2008: 119).

Посочените утвърдени неизменяеми прилагателни не са обект на настоящото изследване. В него разглеждаме по-нови единици, навлезли през последните две десетилетия в разглежданите езици. За целта използваме речниците на новите думи в чешкия език – „*Nová slova v češtině. Slovník neologismů*“ 1 и 2 част, с автор Олга Мартинцова (Janderová 1998, Janderová 2004), както и „Речник на новите думи и значения на българския език“ на Пернишка и кол. (Пернишка, Благоева, Колковска 2010) и вече публикувани научни статии и доклади.

Според нас думите от турски и от различни от английския западни езици не бива да бъдат разглеждани заедно с лексеми от типа *крейзи, лайв, стрийтуеър, аутдоор, хенхелд, порно, интернет, унисекс*, чеш. *best of, crazy, life, , tývi/TV, top, GSM, duty free/duty-free, manga, retail, cool* и др., тъй като те са продукт на настоящите *социални и престижни* тенденции в чешкото и българското общество (каквато е например процесът на англицизирането), въпреки че и двете групи лексеми се причисляват към

¹ Несклоняемите прилагателни предимно от чужд, неславянски произход от типа *blond* (vlasy), *lila* (šaty)... често биват експресивни и не изразяват близост към адективната категория чрез окончанията си. Семантично се причисляват към качествените прилагателни и изпълняват функцията на определение в изречението (*je to fajn – bylo tam moc fajn*). Степенуват се само описателно (напр. *Ještě víc nóbl*). (Преводът – мой, М.Д.)

неизменяемите прилагателни имена. В тази връзка бихме искали условно да разграничим двете групи на „утвърдени или стари неизменяеми“ и „нови неизменяеми“ прилагателни.

В настоящия текст се ограничаваме до изследването на лексеми, разделени условно на две групи според възможността им да съществуват самостоятелно в езика:

- Единици, които могат да съществуват самостоятелно;
- Единици, които не могат да се употребяват самостоятелно.

Първата група съдържа форми, които могат да функционират както като самостоятелни единици, така и да изпълняват атрибутивна функция в сложни думи. Напр.: *audio, video, etno*; чеш. *audio, demo, video* и др. В чешки език голяма част от тях вече съществуват паралелно и със свои суфиксални еквиваленти, напр.:

etno neskl. příd.

jsoucí ve stylu etno, etnický: etno nahrávky; etno náušnice; etno prvky s moderním elektronickým zvukem

Užívá se v samostatné přídavné jméno.

etno-

první část složených slov mající význam *etnický* v nových výrazech, např. *etnofestival, etnohudba, etnorestaurace, etnoturistika* (Janderová 2004: 109).

В. Вачков и К. Вачкова наричат първия компонент на конструкциите от типа *бизнес среща/ бизнессреща, гей клуб/ гей-клуб, авто сервиз/ автосервиз, евро парламент/ европарламент* и др. европрилагателни. Авторите смятат, че става дума за „словосъчетания от неизменяемо прилагателно и съществително“ (Вачков, Вачкова 1999–2000: 157). Ясно е, че навлизането на този тип единици става през езика на медиите и на науката, които са подложени най-силно на интернационализация (Вачков, Вачкова 1999–2000: 157). Глобализацията и развитието на информационните технологии, международните компании, които предлагат работни места във всички държави, са екстралингвистичните фактори, които спомагат най-много за тези новообразувания.

Еднаквите първи компоненти, изпълняващи атрибутивна функция в рамките на единици от посочения тип (напр. *авто-, евро-*), които изпълняват атрибутивна функция, биват разглеждани като нови думи – прилагателни имена, без оглед на колебанията при тяхното възприемане и изписване. Това колебание се дължи и на нееднородния им

правопис. Според „Официалния правописен речник на българския език“ (Бунева 2012: 63) правописът на този тип единици зависи от това дали първият компонент съществува самостоятелно в езика. В помагалото „Да пишем правилно“, издадено като допълнение на речника, разглежданите единици се характеризират като „сложни съществителни имена с изграждащи думи от чужд произход [...]“, които „може да се пишат и разделно, ако съставките им се употребяват самостоятелно.“ (Бунева 2014: 29).

В. Вачков и К. Вачкова разделят „двукомпонентните образувания с еднакъв първи компонент, изпълняващ атрибутивна функция“, на две групи „според обстоятелството дали съставящите ги компоненти съществуват само като комбинирани или могат да функционират в езика самостоятелно“ (Вачкова, Вачков 1999–2000: 157). Към първия тип конструкции се отнасят „думи (словоформи), образувани чрез композиция“ (пак там). Те, от своя страна, се разделят на две подгрупи – група с повтарящ се компонент, „представящ отломък от прилагателно“ (пак там) напр. *авто-*, и група с първи компонент, който не може да съществува самостоятелно в българския език (напр. *арт-*). Авторите споделят мнението, че някои от т. нар. отломъци могат да развият многозначност в българския език, т.е. добавяне, наслагване на нови значения към основното *авто-* „сам, свой, собствен“ и *автоматичен, автомобилен* и т.н. Компонентите от типа *авто-*, *теле-*, *юго-* и др. получават ново лексикално значение, което е изведено от първичното значение (напр.: *теле-* ‘далеч, далечен, и ‘телевизия’, ‘телевизионен’.) (Вачкова, Вачков 1999–2000: 157–158). Разбира се, трябва да се обърне внимание и на факта, че например лексемите *юго-* и *теле-* в български и чешки език не могат да се употребяват самостоятелно.

Единиците от втората подгрупа съдържат първи компонент, който не може да съществува самостоятелно, докато в езика източник единицата съществува като пълнозначна дума, напр. *арт-* (Вачков, Вачкова 1998: 98). Интересно е да се отбележи, че думи от типа *арт/топ* и др. биват използвани самостоятелно главно от младежта и в езика на медиите и социалните мрежи.

Може би най-големи разногласия между изследователите предизвикват единици от типа *бизнес, гей, рок, джаз* и др. в конструкции като *бизнес среща/ бизнессреща; гей клуб/ гей-клуб*. Според В. Вачков и К. Вачкова тези конструкции не са думи (словоформи), а свободни словосъчетания с първа част неизменяемо конверсно прилагателно (прилагателно, получено чрез конверсия от съответния субстантив и нулев суфикс), изпълняващо атрибутивна функция спрямо съществителното от втората част на словосъчетанието. (Вачков, Вачкова 1999–2000: 158). Авторите изразяват мнението, че

при споменатите адекватни лексеми има два процеса – словообразователен, при който първият компонент се превръща в неизменяемо прилагателно чрез конверсия, и втори – при който първият компонент се свързва в атрибутивна синтагма с определяемо съществително. Примери за този тип образувания са²: *бизнес среща, бизнес дама, гей общество, гей клуб, джаз салон, джаз музикант, рок певец, рок строителство* и др.

Конверсията като словообразователен начин не е характерна за българския език, както и за останалите славянски езици, за разлика от английския език, по чийто модел навлизат новите „аналитични прилагателни“. Трябва да отбележим, че същинската конверсия, която се изразява в преминаването на дадена дума от една част на речта в друга без промяна във формата (Курсовá 1986а: 201), е застъпена ограничено, и то главно при преминаването на наречия в предлози, на съюзи в частици и др. В чешкия език към конверсията в широк смисъл се отнася субстантивизацията на прилагателни имена и адвербиализацията на падежни форми на съществителни имена или на глаголни форми (Курсовá 1986а: 201–202).

Въз основа на този и други аргументи Цв. Аврамова изразява становището, че лексемите от типа *гей общество, гей клуб, джаз салон, джаз музикант* и др. „са композитуми с първа десубстантивна част, която изпълнява атрибутивна функция“ (Аврамова 2008: 552). В същата статия авторката обръща внимание и на описанието на тези единици в речниците. „Някои от разглежданите компоненти в чешките речници са представени като несклоняеми прилагателни (също съществителни, наречия) и едновременно като първи съставни части на композитуми, докато в българския освен като съществителни имена (и/или наречия), те функционират само като съставни части на сложни думи“ (Аврамова 2008: 553). В много случаи единиците съвпадат в двата езика. Напр. **етно-** (*етностил, етнопарче*) и **етно** същ.; **видео-** (*видеовръзка, видеоконтрол*) и **видео** същ.; **поп-** (*попидол, поппазар*) и **поп** същ.; **etno-** прил. (*etno zboží, etno restaurace*), **etno** (*etnofestival, etnorestaurace*) и **etno** същ.; **krimi** (*krimi drama, krimi film*); **krimi-** (*krimifilm, krimiromán*) и **krimi** същ. др. Съдейки от тези примери, Цв. Аврамова подчертава, че правописът „не винаги е надежден, да не говорим за достатъчен (единствен) критерий за определяне на граматичния статус на дадена единица“ (Аврамова 2008: 554).

² Запазен е оригиналният правопис (бел. моя – М.Д.)

Тук се придържаме към мнението на Цв. Аврамова (Аврамова 2006, Аврамова 2008), че това са сложни думи, при които първият компонент е десубстантивен и изпълнява атрибутивна функция.

Чешкият език, въпреки че е флективен, първоначално приема споменатите единици с изходния им правопис. В зависимост от проникването и употребата на словоформите, те могат да получат суфикс или не. За това свидетелства и помагалото „*Pravidla českého pravopisu*“, издание на Института за чешки език към Чешката академия на науките: „*O pravopisu přejatých slov obecných rozhoduje především míra jejich zdomácnění a rozšíření v češtině. Slova řídká a úzce odborná se píšou pravopisem původním [...], slova zdomácnělá se zpravidla píšou podle zásad českého pravopisu. [...] Původním pravopisem se také píšou některá slova (většinou anglická a francouzská), [...] avšak u nichž se výslovnost od psané podoby podstatně liší. Např. bulletin, causerie, interview, outsider. Protože zdomácnění slov probíhá postupně, píšou se některá slova dvojím způsobem: rallye/rely, runway/ranvej, trust/trast aj*“ (Spoustová 2013: 28)³ Следователно суфиксалните еквиваленти на „несклоняемите прилагателни“ (напр. *etno* x *etnický*; *zoom* x *zoomový*; *wap* x *wapový*) не биха спомогнали за анализа на еквивалентите си, тъй като, както отбелязва Б. Нишева в своето изследване „*Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií)*“, „[...] Ukazuje se také, že se v bulharštině na každých 100 slovotvorně vzniklých nových adjektiv v současnosti ustaluje přibližně 7 neohebných přejímek. V češtině na každých 100 ohebných přídavných jmen je užíváno cca 8 neflektivizovaných jednotek [...]“ (Niševa 2014: 54)⁴.

Следващата група е съставена от единици, които не се използват самостоятелно (или се използват много рядко), съответно те изпълняват атрибутивна функция в рамките на сложни думи. Напр: *in-line brusle, last moment dovolená, streetwear oblečení, аутдор екипировка, лоу тек/ лоу-тек телефон, стендбай споразумение*. Тук трябва да отчетем, че новите конструкции биват заемани само и единствено със значението си в изходния език. През последното десетилетие навлизането на този тип единици се засилва драстично и екстралингвистичните фактори са по-силни от всякога, обществото

³ „Правописът на новите думи в чешкия език зависи преди всичко от степента на тяхното одомашняване и разпространение. Термините и рядко използваните думи се пишат с оригиналния си правопис [...], а чехизираните думи се пишат според правилата на чешкия правопис. [...] С оригиналния си правопис се пишат предимно английски и френски думи, където произношението се различава от правописа. Напр. *bulletin, causerie, interview, outsider*. Тъй като процесът на одомашняване протича постепенно, някои думи се пишат по два начина – *rallye/rely, runway/ranvej, trust/trast* и др.“ (Преводът – мой, М.Д.)

⁴ „Става ясно, че на всеки 100 нови словообразувани прилагателни имена, в действителност трайно се установяват 7 неизменяеми заемки. В чешкия език на всеки 100 изменяеми прилагателни имена се използват приблизително 8 неизменяеми единици.“ (Преводът – мой, М.Д.)

(предимно младежта и медиите) не изпитват нужда от превод. Споменатият тип повтарящи се първи компоненти се употребяват винаги с определено съществително и трябва да се свързват семантично с втория компонент – *стендбай* споразумение, *аутлет* колекция, магазин, *лоу-тек/ лоу тек* телефон, *аутдор* екипировка, *au pair* робът, *just-in-time* угоба, *last moment dovolená*⁵. В противен случай думата не би съществувала успешно – срв. напр. **лоу-тек* вилица, **last moment* helikoptéra, но *лоу-тек/ лоу тек* компютър. Във втория случай семантиката на втория компонент е експлицитно изразена чрез първия (*тек* ← *technology* със значение ‘технология’, ‘техника’). Образоването на този тип сложни съществителни е подчинено и на устойчив словоред. Съществуването на единици като напр. екипировка *аутдор* u dovolená last moment** е невъзможно.

Анализът на последната група има не само морфологичен, синтактичен, лексикален и словообразователен, но и социолингвистичен аспект. Въпрос на време е кога чешкият език ще одомашни този тип нови думи – *last momentovú* (в български напр. *стендбайски*?) или те постепенно ще отпаднат от речниковия запас на младия чех и българин.

В заключение, новите „прилагателни“ имена са всъщност първи десубстантивен компонент от сложна дума, изпълняващ атрибутивна функция към втората основа на сложната дума. Дефиницията на този нов тип лексеми до голяма степен е свързана до и с правописната норма в българския и чешкия език, която обаче е доста неясна и разколебана. Без строга правописна норма, заетите от английски единици ще продължат да задават повече въпроси, отколкото да предлагат отговори.

Екстралингвистичните фактори оказват все по-голямо влияние на този процес, като поставят пред изпитание не само езиковедите, които трябва да се справят с изписването на англоезичните заемки, но и самите езици като системи.

Библиография

- Аврамова 2006*: Аврамова, Цв. Прилагателни с анти- или антиприлагателни. – В: Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на чл.-кор. д.ф.н. Емилия Пернишка. Съст. Д. Благоева, С. Колковска. Велико Търново: Знак’94, 2006.
- Аврамова 2008*: Аврамова, Цв. За новите „неизменяеми“ прилагателни в чешкия и българския език. – Науч. тр. ПУ „Паисий Хилендарски”, XLVI, 2008, 1, 543–557.

⁵ Примерите са по Niševa 2014: 55.

- Бояджиев 1998:* Бояджиев, Т. Съвременен български език. Фонетика лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис. София: П. Берон, 1998.
- Бунева 2012:* Бунева, М. Официален правописен речник на българския език. Българска академия на науките, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, София: Просвета, 2012.
- Бунева 2014:* Бунева, М. Да пишем правилно. Последни промени и чести затруднения в правописа. София: Просвета, 2014.
- Вачков, Вачкова 1998:* Вачков, В., К. Вачкова. Словообразуване и анализъм. Типологична обусловеност на някои словообразователни процеси в съвременния български език. – В: Славянска филология, Т. 22 (Доклади за XII международен конгрес на славистите Краков, 1998). Ред. Т. Бояджиев. София: 1998.
- Вачков, Вачкова 1999–2000:* Вачков, В., К. Вачкова. Европрилагателни: възникване, строеж и правопис.– Български език, 1999–2000, 4–5, 157–161.
- Ницолова 2008:* Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София: УИ :Св. Климент Охридски”, 2008.
- Пернишка, Благоева, Колковска 2010:* Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство, 2010.
- Стоянов 1982:* Стоянов, Ст. Граматика на съвременния български книжовен език (Д. Тилков ред.) Т. 2 Морфология. София: БАН, 1982
- Janderová 1998:* Janderová, D. Nová slova v češtině. Slovník neologismů. Praha: Academia, 1998.
- Janderová 2004:* Janderová, D. Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2. Praha: Academia, 2004.
- Kupcová 1986a:* Kupcová, H. Mluvinice češtiny (1) (J. Petr a kol.) Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Praha: Academia, 1986.
- Kupcová 1986b:* Kupcová, H. Mluvinice češtiny (1) Tvaroslmčví. Praha: Academia, 1986.
- Nišeва 2014:* Nišeва, В. Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií). Praha: Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2014.
- Spoustová 2013:* Spoustová, J. Pravidla českého pravopisu. Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, Praha: Academia, 2013.